

КУКЕРСКИЯТ ОБРЕД КАТО ДРАМАТИЧНА ИГРА

Олег Младенов

Народното творчество е преди всичко огледало на художествената дейност на народните маси. Тази художествена дейност включва песента, разказа, наричането, обредния танц, мимиката, жеста, материално-художественото творчество. Тези компоненти на народното творчество се проявяват навсякъде в живота на хората от селото - на жетва, на хорото, на седянка и най-вече във всички обреди, свързани с пожелания за плодородие, щастие и здраве, отразяващи живота и стремежите на селяните. Пряк реализатор на тези компоненти е самият човек, неговият постоянен стремеж към творчество и изява, затова фолклорът се определя преди всичко като изпълнителско изкуство.

Но, по силата на неговата съхранена синкретичност и изпълнителска природа фолклорът показва едно особено и специфично предпочитание към драматичното действие. От една страна, всяко изпълнение на фолклорно произведение носи белезите на играта, на представлението, от друга страна, драмата като специфична форма на художествено творчество е слабо позната на фолклора. И което е най-важното, тя използва, пронизва по необходимост цялата народна обредност. Така че фолклорът има и няма драматично изкуство, драматичното е негова присъща, органична форма и заедно с това е слабо развита като жанров феномен,¹ въпреки че в класификацията на фолклора народната драма съществува като отделен такъв. Това е така, защото народната драма такава, каквато тя съществува в руския фолклор, и такава, каквато ние познаваме днес, в нашия фолклор тя не съществува, не успява да се развие и обособи в отделен, самостоятелен жанр. По-специално можем да говорим само за елементи на народната драма. Тези елементи се проявяват във всички обреди и обичаи, свързани с бита на нашия народ, намират израз в своеобразната театрализация на обредната ни култура.

В този случай, разглеждайки обреда кукери като част от обредната ни система, като обред, дълбоко свързан със земеделския бит на народа, в който в един първичен и елементарен вид се проявява връзката между труда и художественото творчество, представена чрез изпълнителското майсторство на участващите обредни лица, ще разгледам елементите на народната драма, застъпени в обреда. Ще видим до каква степен и в какво се изразява драматичното и дали обредът като цяло представлява драма, драматична игра или днес изпълнява само функции на „театрален“ спектакъл.

С обреда кукери се чествува започването на новата земеделска година. В

гози случай той се явява като отражение на общественно-социалния и земеделски бит на народа. Това показват описанията на обряда. И тук се натъкваме на една изключителна трудност - голямата вариантност на действието при обряда, породена както от силата на местната традиция, така и от изпълнителските качества на участващите обредни лица. Така че при кукерите ние трудно може да имаме или да съставим един постоянен модел на обредното действие. Затова нека вземем за примерен модел описанието на кукерските игри в с.Бояново, Елховска околия,² в което ще потърсим елементите на народната драма застъпени в обряда:

„Кукеров ден” в с.Бояново започва на Месопостната неделя и продължава 3-4 дни, а понякога и 5-6. За този ден младежите започват да се приготвят много отрано. Приготвят маските, които се наричат „гугли”. За направата на една „гугла” са необходими много материали. Потребна е кожа и голяма коза. Предпочита се цветът на кожата да бъде чисто бял или бял с червеникаво-кафяви петна, или общият тон да е такъв. Разбира се, не липсват гугли и с черен цвят на кожата. Освен кожи за направата е необходима и пластина за лицевата драна, на която се правят отвори за уста, нос и очи. Нагоре от двете страни се издигат успоредно два рога, увити в разни цветни парчета плат. На маската се поставят дълги мустаци от конска опашка. Зашива се и подходяща кожичка за брада, доста дълга. Към предварителните приготовления се отнася и опашкаването със звънци. Приготвя се и „калъч”, изработен във форма на дълга дървена сабя. Након, които се смятат от „баш-кукерите”, си изработват и „токоци” на първо, досуш като бомба бухалка.

Кукерите се маскират сутринта на Месопостната неделя. Изтичат чукман върху своите дрехи. На краката слагат бели нивуци с черни върхове или ботуци. Осло кръста си връзват звънците. Кукерът навлича маската на главата си, а който има и „токмак” и стремежи се да не бъде забелязан от който двор излиза, се появява на улицата. На улицата всички кукери буйно подхвърлят като се стремят да вдигнат повече шум със звънците. Наизлизат от дворовете млади, стари, жени и деца и подхвърлят на кукерите весели закачки. В миралото си в тоскоро жени и особено момичета не смееха да излизат на улицата, защото кукерите, „дядките” и „бабичките”, като се блъскаха в зрителите, дори доста силно удриха. „Дядките” пък са по-груби в шегите си. Те носят често кожички от звек, агне и други и понякога се доближават незабелязано до момичета и гъркат кожичките по устата им. Често с тия кожички удрят по събраните момичета, за да ги заделят и заделяйки някоя мома, се шегуват с нея, като дори я прегръщат. „Дядките” и „бабичките” са също маскирани, но не с гугли, а с маски от плат или от кожа. Обличат обикновено много скъсани дрехи или здрави, но обърнати наопаки. Всички особено много се защитават. Ако някой посегне да сваля маската на кукерин или „дядка”, па макар и да е бил той съвсем малко дете, звънци, щом забележат, се спускат и с калъчки и тояги удрят тогава, който ги е закачил. И понеже има доста мъже, които се закачат, почти постоянно има тичане, удране, блъскане и весели викове. Улицата, дето играят кукерите, е запазена само за тях. Кукерите, щом забележат мъж, който не са бръснари, хукват към него и, подкачайки, не го освобождават, докато не го „обръснат”. Бръсненето става с калъча, като наподобява съответни движения. След това подкачат, докато „клиентът” плати за почерпка.

Така продължава през първия, втория и третия ден. Надвечер на последния ден се ходи от къща на къща. Кукерите си хващат гайдарджия и заедно с „булката“ посещават домовете. „Булката“ е маскиран младеж с начервени устни и страни. През това време почти е определен и „хаджията“ - баш кукерина. Отивайки в някой двор, пък и из улицата, гайдарджията свири специално кукерско хоро. Кукерите се нахващат на хорото. През това време булката ще гледа да издебне стопаните на къщата, които гледат хорото, да отиде в къщата, ако не са я заключили предварително, и взема бакър с вода, разлива го из къщата и маже. Като усетят стопаните какво става в къщи, хукват вътре, за да я изгонят, а през това време „дядките“ и някои други ходят по полозите да обират яйцата. След свършване на хорото кукерите сядат на калъчите, за да има берекет. Стопаните ги даряват половин крина жито, което се събира в чувал. Същото се повтаря и другаде.

След свършване на това кукерите отиват да орат на мегдана. Докато се приготи ралото и крината с храната, кукерите играят из мегдана, като се закачат с присъстващите. Цялото село излиза да гледа орането. За този много важен обред „хаджията“ отмерва лехата, като бавно крачи. Щом замахне с ръка и хвърли семе, останалите кукери силно дрънкат звънците, прекращава друга крачка, пак замахва и пак раздрънкват звънците. При всяко прекращаване „хаджията“ изговори някакви турски думи. Щом насее „хаджията“, търкулва шинника като колело. Ако той се захлупи през годината няма да има берекет, ако падне отворен нагоре, ще има берекет. След това започва орането. Двама или повече кукери се впрягат в буюндрука с ралото, а „хаджията“ хваща ралото. „Булката“ с пръчка застава пред ралото, та помага да обръща биволите. Направят две-три бразди за отораване и спират. След това буюндрукът и ралото се изправят нагоре, подпирени едно на друго. През това време „булката“ избягва от „хаджията“ при друг някой кукерин, а „хаджията“ я гони да си я вземе. Щом я настигне, той я натиска на земята. Ако друг успее да му я открадне, също я натиска. Всички дрънкат със звънци. По наравената от ралото и буюндрука стълба „хаджията“ се изкачва, като другите кукери крепят отдолу ралото. Като се качи горе, той се провиква: „Хора селяни“. Всичко утихва. При пълна тишина изрича няколко цинични думи, след което кукерите силно раздрънкват звънците, а насъбралите се силно се смеят. Това се повтаря до три пъти. След всичко това кукерите се пръскат по домовете си и така завършва празникът.

Когато „хаджията“ засява, казва на турски: „От един шиник хиляда кукуруза да станат“. Като играят в двора на някоя къща може да ги накарат да налягат на земята, за да наляга и житото. И който остане прав, булката го удря с пръчката, за да ляга и той.”

Описанието на обряда показва едно сложно и продължително действие, което Хр.Вакарелски определя като най-съществен белег на едно драматично произведение в народното творчество.³ Още Аристотел в книгата си „Поетика“ пише: „Действието - ето сърцевината, основната същност на... всяко драматическо творение изобщо. Но това действие трябва да бъде непременно „сериозно“ - да бъде човешки значимо, да засяга решения и постъпки от съдбоносно значение... и още, да бъде „завършено“ да представлява от себе си напълно развита и изяснена цялост, един цялостен, жизнен действителен случай“.⁴ И неенапразно теорията отделя голямо внимание на действието. Всички драматургични съставки: сюжет, кон-

фликт, образ, композиция, се разглеждат от теорията на драмата, а не от този аспект, от който ги оформя и реализира действието.

Като важен компонент на драмата, обредното действие, както и действието при класическата драма, има определено времеграене. При обряда обаче то има две измерения. Едното е календарното, което обхваща времето от Великден до Сирин заговезни. Второто обхваща рамките на деня - обикновено от загрев до залез слънце или докъсно след обед. Това е една страна на обряда, която го доближава до театралната функция на драмата.

В класическата драма движението на действието към финал е предвидено през определени възлови моменти: завръзка, кульминация и развъртане. Това е цялото движение е неговата настъпателност, т.е. веднъж започнало, то не може да спре. Действието неминуемо се стреми към своя финал. То обаче трябва да бъде извършено за една завършена цялост, един цялостен жизнен, действителен случай. Иначе, както за класическата драма, може да говорим и за действието при обряда. При него движението на действието напред се забелязва при внимателно наблюдение на обряда. Извършваните понякога с голява посланическа целесъобразност действия в двора на стопанина, на учениците и на митлана представляват единствено сякаш еднообразност, заблуждават, че то няма никакъв финал. Това е същност на непрекъснатото действие, се развива и се стреми към естествен, неизбежен финал - обредното заораване, състояние на плодородие при кукурикане. Този финал представлява кульминацията в композицията на това действие. В нея П. Петров определя следните основни моменти: стичане, сбор, заораване, благословяне и разотиване.⁵ Стичането обхваща излизането на всички участници, събирането им на тихия изток, узакленска улица и поетичният жангърът на общия сбор. Сборът обхваща събирането на махленските групи, които се походи- те представляват посещенията на кукерската дружина във всички махленски извършването на съответни обредни действия и пожелаване на плодородие. Действията са съпроводени със заежки по улиците и площадите. От едната страна кукерите закатат предимно девойките, но не подминават и зрители. Те са ги наобиколили, а, от друга, зрителият също не остават дължащи на кукерите. Засяването става обикновено на „кукерската нива“ или на митланите. Този обичай представлява сентиментален производствен цикъл. При разотиването кукери и селяни напускат с весело настроение „кукерската нива“ и се прибират по домовете си.

По-голяма част от фолклористите и етнографите разделят композицията на обряда на две части: от сутрин до обед и от обед до навечер. Втората част се включва появата на кукерите и другите персонажи на улицата, обикалянето на къщите и играта им на улицата. Понякога тази първа част не трае до обед, а продължава два-три дни. Това е едно от различията от класическото действие, което обикновено има определено часово времеграене. Втората част на обряда обхваща играта на кукерите на площада, обредното заораване, благословиите за плодородие и гадаенето на бъдещата реколта. Чак след това кукери и селяни се прибират по домовете си.

Може да кажем също, че мястото на обредното действие не е точно определено. Негова сцена е цялото село, а за декор служи естествената украса на улиците и къщите. Друго, което прави впечатление в драматичното действие на обряда, е естествената обредна комуникация между изпълнители и зрители. Последните не са пасивни наблюдатели на действието. Тази публика е обект на

внимание от страна на изпълнителите. А, от друга страна, тя е и театър като пряк участник в това действие. Това е театърът, който е в центъра на вниманието му. Но все пак спрямо обредните действия и танци, на кукерите тя заставя публика. Това е много специфичен белег на обрета - участието на зрителя като един вид изпълнител в него.

Няколко думи тук трябва да се кажат за елементите, през които се реализира действието. Това са танцът и пантомимата. Участникът в танца е участник в едно колективно действие, което се върши да въздейства на публиката, да постигне едно художествено действие. Но тази публична игра от селото са вършени, не през танца, а сцената се въздейства върху природата. Наблюдавайки обреди, забелязваме, че кукерите извършват танцови движения, придружени с жестове и определени акменти. Когато са в двора на стопанина, на мегдана, когато извършват определени ритуал. От танц може да направим извода, че танцът е взет в обрета, за да подчертае един момент от обрета - едно магическо въздействие. Същата роля изпълнява и разиграваната пантомима на полов акт, на обредното зориане, сцене и жести. Чрез имитационна участниостта в обрета се стрелят да истражват реални моменти от живота, за да постигнат през пантомимата в един художествен свят, какъвто е желал като го този начин използват магическата сила на танца, жеста и пантомимата, а всъщност да въздействуват върху природата.

Чрез обредните действия, през целия комплекс от извършване също с друго действия и символи, обредът отразява живота и обществено битието интереси на народните маси и техния пътничък - земеделието. Защо? Това през същността и съдържанието на обрета, магически и символично участниостта персонажи отразяват конфликтите, съществуващи в живота на трудолюбивите земеделици. Источник на тези конфликти в случая са противоречията и самата действителност. Това са представите за някаква зависимост на човека, на неговия живот и поминък от природните сили и явления, от които тогава той не е могъл да въздейства. Всъщност драматичността в обрета се поражда от тази именно зависимост, тъй като земеделието на тогавашния етап на развитие е зависимо от природните сили, а желанията на земеделците, показани в обрета чрез играта на персонажите, са продикувани в случая от неговите жизнено интереси, от неговия стремеж към по-щастливо бъдеще, т.е. конфликтът между човешките желания и тяхната реална реализация в действителността поражда необходимостта от драматическо действие. Когато се наблюдава играта на кукерите, може да се каже, че в нея няма конфликт, че те играят за развлечение на цялото село. Действително това на пръв поглед е така. Но всъщност конфликтът е заложен дълбоко в същността на обрета. Може да кажем, че конфликтът в обрета присъства косвено. Той не е изразен чрез ярки, конкретни облъбъци на характери, на ситуации. Участващите персонажи показват чрез играта си идеалния свят, към който те се стремят. Чрез нея те измолват от божеството, което почитат, здраве и плодородие през годината, като в същото време не знаят дали този щастлив свят ще стане реален. И именно по това конфликтът в обрета е различен от конфликта в съвременната драма, където имаме ясно представени конфликтни ситуации на борба между персонажите в драмата, на противопоставяне на характери, цели и интереси.

Всяко едно драматично действие се извършва от определени действащи

лица. В съвременната драма то се извършва от предварително определени, добре подготвени и квалифицирани лица, които ние наричаме артисти. Тази роля в обряда изпълнява кукерската група заедно с останалите немаскирани персонажи. В следващите редове искам да се спра преди всичко на персонажите. Така както и в класическата драма те са строго определени. Предварително обаче трябва да се направи една уговорка, че различните персонажи имат различни варианти в отделните села и райони, като смисълът, съдържанието и ролята, която изпълняват в обряда са обикновено едни и същи. Освен кукерите, сред персонажите присъствуват булката и младоженецът, замесени в някои села от баба и дядо или циганин и циганка. Винаги в обряда присъствува и царят, който извършва най-важната част от обряда - орането и засяването. Неговата функция в други села се изпълнява от „бей“, „баш-кукери“, „кросноджия“ и други, а в по-ново време и от кмета на селото или най-уважавания стопанин. Други персонажи, присъстващи в обряда, са така наречените „харачари“, „пuffedари“, „доктор“, „поп“, някъде „офицер“, пазачите на кукерската булка „арнаутите“ и др. Както и при съвременната драма и при обряда кукери съществува предварително разпределение на персонажите. Това се отнася особено за избирането на цар и булка. За булка обикновено се избира момък с по-милостивно лице или късес. Освен това не всеки се е наемал да бъде „булка“, понеже е трябвало да издържа на грубите шегги и закачки на кукерите и публиката. Определянето на цар е било по-сложно нещо, защото хората са вярвали, че на този ден от царя зависи плодородието по нивите и в семейството. В някои села той се избира чрез жребий. В други избират този който е бил късметлия, т.е., когато е бил цар е имало добра реколта, или който е изявен стопанин. Това показва, че разпределението на персонажите не е произволно, а се обуславя от известни норми, свързани с обществено-социалното значение на персонажите. Освен това вниманието ни привлича взаимоотношението между персонажите в обряда. Отделната личност се изявява преди всичко в целия колектив, в който има определени закони и правила. Отделно от това всеки един от участниците влага по-голям или по-малък интерпретаторски талант в играта си. Важното в случая е това, че „тук съществува вътрешно деление на изпълнители и на лица, които контролират, насочват, възпроизвеждат правата на институцията в една важна дейност - реализацията на обряда“ (О.М.). По този начин обредът се изгражда като драматична игра.⁶

Диалогът също заема важно място в изпълнителското изкуство на драмата, тъй като е единият от нейните основни елементи. При кукерите развит диалог така както в античната и съвременна драма няма. В обряда обаче може да търсим наценки на диалог. Тези бедни наценки не очертават характери, дори не описват действието като „недоразвития“ диалог в древногръцката драма. Може само да съжаляваме, че записвачите на обряда не са изнесли на бял свят повече подробности за словото в него. Мнозина от тях споменават за песни, които са се пеели на кукерите, за думи, които кукерите изговаряли, за благословии, пожелания и наричания при обредното засяване. С някои от тях ние разполагаме. Ще приведа като пример описанието на Стоилов, което представлява интересен диалог, изпълняван при обредното засяване.⁷

„Когато заорават до три пъти „станеникът“ купец с единия крак почва да се, а селяните го питат:

- Какво сееш?

- Жито - отговаря стопанинът.
- Колко пари кило то даваш?
- Тридесет пари.
- Какво сееш? - питат пак селяните.
- Ръж - отговаря стопанинът.
- Колко пари кило то даваш?
- Десет пари и т.н. докато изредят всички храни."

Но за сметка на това благословиите и наричанията за плодородие са много разпространени и съществуват във всяко село. При тях се наблюдава едно изключително разнообразие, което не може да бъде обхванато в рамките на този доклад. Искам да спомена само това, че диалогът и благословиите се явяват само в някои сцени, и то предимно при обредното засяване и след това. В тези случаи диалогът не играе решаваща роля за развитието на действието, а има преди всичко ритуално-магическа функция. Тук той не замества просто речта, не е просто начин за предаване на мисли и чувства. Като явление то е плод на вътрешна необходимост, на социално-трудовата дейност да се създаде една втора реалност, една художествена реалност.⁸ Това особено много се отнася за благословиите и наричанията за плодородие в обряда.

Разглеждайки обряда кукери като драматична игра, може да отбележим и наличието на реквизит. В него може да включам маската, костюма и атрибутите необходими за обредното действие. Но преди всичко трябва да отбележим, че реквизитът в обряда има преди всичко символно-магическа функция. Така например маската в обряда се явява изключително изобилна, като материален символ, за да може участникът в обряда да изиграе своята роля - магическото въздействие върху природните сили. Посредством нея участникът има възможност да се превъплъщава, да поддържа и имитира. Трябва да отбележим също, че освен многото варианти, които съществуват в отделните региони, маската носи белега на личното творчество на автора, който я е създад, като е обединил в нея съществени и общовалидни черти на образа, на който подражава.

При кукерите обредното облекло допълва маската като създава една по-пълна представа за дадения образ. Но днес преобладаването е загубило магическото си значение, което е имало и затова сега му се придава само естетическа функция. При него по-специално може да кажем, че сега се придържа общо взето към народното облекло в дадения регион. Това проличава особено добре в облеклото на булката и младоженеца. Но трябва да подчертаем и това, че при обряда кукери, костюмът отделя персонажите от зрителите. В този случай имаме условия за проява на театрални елементи при обряда. От това може да направим извод, че костюмът е непосредствено свързан с изобразителското изкуство на обредните лица.

Атрибутите в съвременната драма допълват костюма на персонажите. Само че докато при тази драма те могат да се заменят, да се извърлят, при обряда те са строго фиксирани и свързани със символните функции които изпълняват и участвуват активно в реализирането на обредното действие. Те са необходими за съществуване на символно-магическата цел на обряда, а даже и показват характера на драматичното действие - неговата народностна същност.

В заключение може да се каже, че както при съвременната драма, така и

при обряда кукери е налице най-важният компонент на драмата - действието. И друго, също много важно, че и двете действия не са произволни, а целенасочени, завършени в рамките на определен времеви интервал. Но при обряда имаме и едно измерение на времето - календарното. И при кукерите действието следва точно определена сюжетна линия, преследва се точно определено художествено явушение и въздействие, което трябва да постигнат, с отразяването на реални жизнено-случаи, обредните лица, с помощта на обредния реквизит. И двете действия се реализират чрез мимиката, жеста, танца, пантомимата. Само че при обряда кукери то се реализира изключително чрез тези компоненти за разлика от съвременната драма. Защото тя използва другия важен елемент на драмата, който не е развит при кукерите - диалога. Но в същото време при обряда съществува конфликт, без който едно драматическо произведение не би могло да бъде наречено драма. Наистина конфликтът в действието външно не е изразен, но той съществува, заложен в същността на обряда.

Обредът кукери не се развива в истинска драма, но в него откриваме всички елементи на класическата драма. Поради различни причини те са развити и застъпени в различни степени. За сметка на диалога, който е много слабо развит, много добре са застъпени танцът и пантомимата. Затова от всичко, казано дотук, може да се направи изводът, че обредът кукери представлява преди всичко драматична игра.

ЛИТЕРАТУРА

- ¹ Т.Ив.Живков: Народ и песен, С., 1977, с.34-35.
- ² Г.Данев. Кукери и кукеров ден в с.Бояново, Елховска околия, сп.Български народ, кн.1, год.11, с.26-29. Тук описанието е със съкращения.
- ³ Хр.Вакарелски. Етнография на България: С., БАН, 1914, с.698.
- ⁴ Аристотел. Поетика, 1947 г., гл.10, с.36.
- ⁵ П.Петров. Кукери в Пыдарено, Бургаско, СБНУ, т.50, с.355, С., 1963 г.
- ⁶ Т.Ив.Живков. Цит.същ., с.58.
- ⁷ А.П.Стоянов. Фолклор във в.„Марица“, Известия на народния етнографски музей в София, кн.1, год.4, 1926 г.
- ⁸ Т.Ив.Живков. Цит.същ., с.45-46.